

Aktuálny pohľad na fenomenológiu úzkosti

MICHAL KALNICKÝ, Institute of Philosophy, Slovak Academy of Sciences, v. v. i., Bratislava, Slovak Republic

KALNICKÝ, M.: A Current View of the Phenomenology of Anxiety
FILOZOFIA, 79, 2024, No 7, pp. 809 – 821

Stefano Micali's book *Phenomenology of Anxiety* (2022) can be perceived as an attempt to articulate the essence of anxiety in a way that could revitalize this important phenomenon for the 21st century's philosophical discourse. We are used to various approaches to this topic – from ordinary psychology, through traditional psychoanalysis and sociology to philosophy, where mostly existentialist views and definitions are enriched by later phenomenological and neurobiological investigations. Micali's earlier analyses of temporality, *déjà vu*, fear or phantasy form the basis for developing a more comprehensive, non-reductive phenomenological definition of anxiety in the post-Husserlian sense. The chosen methodology of phenomenological polyphony enable the coexistence and interaction of different perspectives without pitting them against each other, reflecting the ambiguity of the investigated phenomenon itself. This paper aims to provide an approach, including remarks concerning its validity and usability for contemporary phenomenology and beyond.

Keywords: anxiety – phenomenology – existentialism – psychoanalysis – trauma – quasi-intentionality

Pokusy o konceptualizáciu úzkosti ako pre človeka charakteristického afektívneho fenoménu nachádzame na rôznych miestach – od bežnej psychológie, cez tradičnú psychoanalýzu, sociológiu až po filozofiu, kde sú klasické existenciálno-fenomenologické úvahy a definície obohacované neskoršími fenomenologicko-neurobiologickými skúmaniami. Ako pokus o artikuláciu esencie úzkosti môžeme vnímať knihu *Phenomenology of Anxiety* (2022) Stefana Micaliho. Medzi témy frekventované v Micaliho prácach patria fenomenologické analýzy temporality a *déjà vu* (2018), strachu (2015) či fantázie (2020).

Tieto tvoria inšpiračný aj vecný základ pre rozpracovanie obsiahlejšej, nere-
duktívnej definície úzkosti. Jeho kniha nám však má predovšetkým priniesť
„rigoróznú fenomenologickú analýzu úzkosti v post-husserlovskom zmysle“
(Micali 2022, 14), pričom opakujúcimi sa motívmi budú predovšetkým fantá-
zia a trauma, na ktoré bude nazerané neustále striedavo – popri fenomenoló-
gii cez psychoanalýzu, psychiatriu, literatúru a výtvarné umenie. Všade však
figuruje ambiguita fenoménu úzkosti, ktorá ovplyvnila zvolenú metodológiu
fenomenologickej polyfónie. Tá má umožniť koexistenciu a interakciu rôz-
nych perspektív bez toho, aby boli stavané proti sebe, bez argumentačnej pod-
pory tenzie medzi nimi. Naopak, táto polyfónia má reflektovať ambiguitu
skúmaného fenoménu úzkosti,¹ ktorý by sa nemal prehliadať či zjednodušu-
júco zaraďovať do dejín filozofie iba ako existencialistická konštanta.

V neveľkej úvodnej kapitole nájdeme základné autorove ambície v stabi-
lizácii pojmu úzkosti, ale aj otvorenie problematiky zásadných konfliktov,
ktoré robia tieto ambície komplikovanými. Vyššie uvedené rôznorodé výcho-
diská pre konceptualizáciu úzkosti majú podľa Micaliho vždy aspoň čiast-
točnú fenomenologickú relevantnosť a cez tento potenciál sa pokúša pojem
úzkosti chrániť pred jeho upadnutím do vnútorne nekompatibilnej fragmen-
tárnosti. Prvým problémom, ktorý Micali otvára, je antropologická relevancia
úzkosti, respektíve vymedzenie ľudského ako nutného základu pre uvažova-
nie o úzkosti, prinajmenšom z existenciálne situovaného pohľadu. Kľúč k roz-
lišovaniu medzi človekom a zvieratom je vždy problematický, keďže vždy
ide o reziduálny koncept (Derrida 2008, 32), kde sa živočíchy mimo človeka
uzatvoria do spoločnej množiny ako bytosti bez jazyka, bez poslania či naprí-
klad bez schopnosti pociťovať úzkosť. Ich kategorizácia teda závisí od popí-
sania unikátnosti človeka. Tu môžeme badať dve protichodné tendencie: na
jednej strane je rešpektovanie nespochybniteľnej kontinuity medzi človekom
a inými živočíšnymi druhmi, na strane druhej neprehliadanie vzájomných od-
lišností, umožňujúcich uvažovanie o špecifickosti človeka a kultúry. Vzájom-
né pôsobenie týchto tendencií bude vždy komplikované, závislé od množstva
sociokultúrnych faktorov. Podľa Micaliho však ide o dôležitý aspekt uvažo-
vania o úzkosti. Tvrdí, že

definícia vzťahu medzi úzkosťou a strachom hrá relevantnú rolu vo filozo-
fickom náhľade na ľudskú situovanosť. V tomto zmysle je možné lokalizo-
vať dve protichodné tendencie v súčasnom myslení: na jednej strane ide

¹ K zdôvodneniu prístupu viac v Micali (2022, 10). Nejde však o koherentnú metodológiu, ale
skôr o postulovanie voľnejšieho, otvoreného fenomenologického prístupu.

o významnú tradíciu pracujúcu so skúsenosťou úzkosti ako náležiacou výlučne človeku. ...na druhej strane je to menej rozšírená tradícia, smerujúca presne opačne: nie úzkosť, ale strach je pre ľudské bytosti esenciálne charakterizujúci“ (Micali 2022, 3).

Prvá tendencia je typická pre mysliteľov nachádzajúcich sa blízko existencializmu, ako sú Kierkegaard, Heidegger či Sartre,² zatiaľ čo druhou je predovšetkým psychiatrická a antropologická myšlienková línia Goldsteina a Blumenberga. Tu je úzkosť predovšetkým neschopnosť organizmu (teda nielen človeka) adekvátne reagovať vo svojom osvetí (*Umwelt*):

...úzkosť na nás útočí takpovediac zozadu. Jediné, čo môžeme spraviť, je pokúsiť sa o útek nevedno kam, pretože ani nevieme, odkiaľ sme boli zasiahnutí. Tento útek býva niekedy úspešný, čo sa udeje náhodou, obvykle však zlyháva: úzkosť zostáva s nami (Goldstein 1995, 230).

Goldstein zároveň rozlišuje dve dimenzie úzkosti: skúsenostnú a ekologickú. Prvú odvodzuje od rozdielu medzi usporiadaným (zodpovedným, racionálnym, stabilným) a chaotickým (katastrofizujúcim, nekoherentným, neopodstatneným) konaním (Goldstein 1995, 49). Tu nepoznáme zdroj našej traumy, nevieme ho ustanoviť ako svoj objekt. Ak teda zohľadníme iba skúsenostnú dimenziu, je kompatibilná s existencialistickou perspektívou. Goldstein však oponoval nekonkrétnosti v súdobom teoretickom uchopovaní témy a sformuloval druhú, ekologickú dimenziu úzkosti. Organizmus, v ustrnutí z katastrofického šoku, jednoznačne čelí objektívnej realite a teda svoj objekt má. Strach máme teda z toho, čo je pred nami, zatiaľ čo úzkosť útočí od chrbta, je však tiež objektom, ktorý len nie je popísateľným. Ani v danej chvíli sa nedá hovoriť o úzkosti ako o absencii objektu. Na Goldsteina nadväzujúci Blumenberg tvrdí, že iba človek je schopný transformovať úzkosť na strach, a to kombináciou komplexných sociálnych interakcií a symbolických štruktúr a aktivít, ako sú napríklad jazyk a reč. Zmysel má svoj pôvod v odpovedi na úzkosť³ a práve

² Mohli by sme sem zaradiť aj Paula Tillichu, ktorý predovšetkým vo svojej knihe *The Courage to Be* v roku 1952 ponúkol svoju verziu ontologickej významnosti úzkosti, ktorú vníma ako protipól guráže, nutnej pre zvládnutie zúfalstva a pochybovania o zmysle života. V človeku videl bytosť oscilujúcu medzi bytím a nebytím, a teda v úzkosti, ktorú rozdelil do troch skupín: úzkosť osudu a smrti, úzkosť prázdnoty a bezvýznamnosti, a úzkosť viny a odsúdenia (2000, 32 – 40).

³ Blumenberg k tejto asociácii prišiel na základe rozpracovania svojho *absolutizmu reality*, konceptu referujúceho k prehistorickej situácii, kedy človek nebol schopný ovládať svoje životné podmienky (Blumenberg 1985, 4).

jazyk je nástrojom na ochranu pred jej invazívnym pôsobením. Istota, ktorú proces pomenovania prináša, dovoľuje človeku zmierniť pôsobenie vlastných afekcií spúšťajúcich úzkosť. Na druhej strane,

strach predpokladá stabilný symbolický aparát... a je výsledkom kultúrnej aktivity. Posun od úzkosti k strachu sa nedeje cez skúsenosť, ale cez nahradenie neznámeho známym, nevysvetliteľného vysvetliteľným, nepomenovateľného pomenovateľným (Blumenberg 1985, 5).

Goldstein a Blumenberg teda prezentujú model, v ktorom sa strach viaže na subjektívny proces sebaregulácie v symbolických súradniciach sociokultúrnych interakcií, respektíve, ako podotýka Micali, sebaregulácia implikuje a zväčšuje odstup, oneskorenie vo vzťahu k prostrediu, vytvára časovú medzeru medzi vnemami z okolitého prostredia a našimi reakciami na ne (Micali 2022, 8). V podstatnej väčšine filozofických prístupov, ako aj v psychoanalýze a psychológii, sa na základnej úrovni vníma strach ako konkrétny a majúci svoj objekt, jednoznačne identifikovateľný v horizonte skúseností, zatiaľ čo úzkosť sa neviaže k nijakému objektu a prichádza bez konkrétneho dôvodu. Micali však upozorňuje, že úzkosť je zároveň ontologicky viazaná na pojem ničoho, ničoty (alebo aspoň ne-miesta), a teda jedna z podôb ambiguity úzkosti je priamo závislá od rôznorodosti definícií ničoho (Micali 2020, 12). Micali v tejto téme s neostrými kontúrami vidí ako vhodné riešenie zrkadliť tento charakter aj v analytickej a interpretačnej pluralite.

S druhou kapitolou, nazvanou *Úzkosť medzi desom⁴ a strachom*, na scénu prichádzajú ďalšie pojmy ako teror a trauma. Po kratšej etymologickej úvahe prechádza autor k ústrednej téme kapitoly, ktorou je des a trauma ním spôsobovaná. V traumatizovanej subjektivite nachádzame pretrvávajúci des. Micali túto skutočnosť ilustruje pomocou troch naratívov – časti Lacanovho *Seminar X – L'angoisse*, hororového príbehu H. Jamesa *The Turn of the Screw* a spovede Z. Rebylasa v *Tod und Sterben in Konzentrationslager*. Vo všetkých nájdeme radikálnu pasivitu viažucu sa k desu, prichádzajúceho spolu s druhým, ktorý je krajne hrozivý a nepredvídateľný. Pravdepodobnosť, že tento druhý spečatí náš osud, kedykoľvek a akokoľvek, je pocíťovaná ako vysoká a nie je v našich schopnostiach chod udalostí akokoľvek zmeniť. Naša traumatizovaná subjektivita je podriadená aktuálnosti desu a predstave o jeho časovej neohraničenosti. Micali tu delí traumu na prichádzajúcu z minulosti a budúcnosti.

⁴ Používam tu termín *des* ako preklad Heideggerovho *entsetzen* v §30 *Bytia a času* (2002, 174). Micali vo svojom anglickom texte používa preklad *terror*.

Aktuálnosti prvého typu traumy, ktorá presakuje do prítomnosti, venuje podstatnú časť kapitoly.⁵ Inšpirovaný schémou Judith Lewis Herman,⁶ rozlišuje štyri charakteristiky traumy: 1. vtrhnutie, 2. znecitlivenie, 3. disociatívne tendencie, 4. hypervigilancia (Micali 2022, 33). Nutkavá repetícia (*repetiton compulsion, Wiederholungswang*) a vnemové odpojenie (*perceptual dissociation, Wahrnehmungsdissoziation*) predstavujú najfrekvencovanejšie spôsoby, akými v úzkosti pôsobí minulosť na prítomnosť. Nutkavá repetícia nastáva v prípade túžby či potreby opakovane rekonštruovať traumatický zážitok, s cieľom dostať sa naspäť ku stratenej identite. Toto opakovanie však prekonať traumu nepomáha, naopak, ďalej ju zhoršuje. Vnemovým odpojením potom označujeme pretrvávajúce symptómy bez schopnosti vizualizácie pôvodnej traumy. Pre popísanie úzkosti je však dôležité komplexnejšie vnímanie temporality traumy, vrátane tej v budúcnosti. Micali píše:

Naozaj výrazným prvkom v Derridovej analýze 9/11⁷ je spôsob, akým rozpracoval koncept traumy, pôvodne rozvinutý na poli psychoanalýzy. Aj keď Derrida jeho meno neuvádza, je zjavné, že hlavným terčom jeho polemiky je Freud. Derridova námietka proti Freudovi sa týka temporálnej štruktúry traumatizmu. Dala by sa formulovať a zhrnúť takto: Freudova koncepcia traumy je nesprávne orientovaná na dimenziu minulosti. Naopak, je potrebné poukázať na esenciálnu rolu budúcnosti, pokiaľ chceme naozaj pochopiť des vyvstávajúci z traumatickej udalosti. Trauma nemôže byť chápaná ako (nevedomé) opakovanie invazívnej minulosti (Micali 2022, 50).

Micali oceňuje, že Derridovo chápanie traumatizmu obsahuje komponent nevedomej produktívnej imaginácie, ktorá sa projektuje smerom k budúcnosti. Nesúhlasí však s primátom dimenzie traumatizujúcej budúcnosti nad minulosťou a volí tu kompromis v podobe vyváženého stanoviska.

V tretej kapitole nájdeme analýzy mysliteľov, ktorí sú obvykle vnímaní ako najvplyvnejší spomedzi tých, ktorí sa na poli filozofie snažili uchopiť a definovať zložitý a z veľkej časti skrytý fenomén úzkosti. Sú nimi Kierkegaard,

⁵ Ide o Micaliho predošlý výskum, ktorého výsledkom je práca *Being Acted Upon by a Traumatic Event. A Phenomenological Description of Altered Temporality* (2020) a najmä časť *Between Future and Past. A Phenomenological Investigation of Trauma*.

⁶ Americká psychologička Judith Lewis Herman symptómy traumy delí na 1. vtrhnutie, 2. znecitlivenie, 3. nadmerné rozrušenie. Viac v knihe *Trauma and Recovery. The Aftermath of Violence: From Domestic Abuse to Political Terror*. (2015). Micali tu používa výraz *charakteristiky*, ktorý do fenomenologického slovníka zapadá lepšie ako medicínsky (a teda semiotický, reprezentatívny) výraz *symptómy*.

⁷ *Autoimmunity: Real and Symbolic Suicides* (Derrida 2003).

Heidegger a Sartre. Micaliho zámerom nie je poskytnúť vyčerpávajúci popis týchto sofistických analýz, ale skúmať, akým spôsobom tieto rôzne prístupy poukazujú na svoj spoločný základ.

K úzkosti sa obvykle viaže negatívna konotácia, skrýva však aj pozitívnu teleológiu. Moje úsilie smeruje k rigoróznjej definícii významu, ako aj funkcii tejto teleológie. Systematicky a z viacerých prístupových smerov (Micali 2022, 59).

Spoločným menovateľom týchto (v mnohom odlišných aj prekrývajúcich sa) smerov je teda predpoklad, že úzkosť je vo svojej podstate konštruktívnou skúsenosťou, ktorá nás má nasmerovať k transcencii nás samých, vrátane podoby sveta, ktorú sami na svoje okolie projektujeme. V Theunissenovej analýze Kierkegaardových textov⁸ sa selektívne opiera predovšetkým o pasáže, kde je úzkosť vykreslená ako externý hlas, navádzajúci nás k prehliadaniu nepodstatných banalít v nás aj vo svete, ktoré nás v prípade benevolentnej ignorancie môžu pohltiť. Predstavuje teda akúsi usmerňujúcu a posilňujúcu silu, ktorú ak raz identifikujeme a pripustíme si ju, pozitívne rekonštituuje naše hodnoty a životné ciele.⁹ Ďalším východiskom je pre Micaliho Sartre, na ktorom demonštruje úzkosť ako závrät z vlastnej slobody, z excesu možností smerom k budúcnosti.¹⁰ Fakt, že nevieme vlastnú budúcnosť predvídať, ale zároveň vieme, že ju tvoríme prostredníctvom našej slobody, je destabilizujúci a narúša našu predstavu o vlastnej suverenite. Najviac priestoru však Micali venuje Heideggerovej koncepcii úzkosti, najmä v jeho dielach *Bytie a čas* (2002) a *Čo je metafyzika* (1993). Úzkosť je tu základným naladením s vysokou ontologickou významnosťou, ktoré nás konfrontuje s autentickou podobou vlastnej existencie a sveta, v ktorom žijeme. Skúsenosť úzkosti radikálne mení skúsenosť sveta. Deje sa to predovšetkým cez precítenie ničoty

⁸ Predovšetkým v *Der Begriff Verzweiflung* (Theunissen 1993).

⁹ Úzkosť je tu vnímaná ako protipól zúfalstva. „Zúfalstvo nevie človeku dominovať, pokiaľ jeho Ja, vo vzťahu k sebe samému a s vôľou byť sebou samým, ...transparentne spočíva v sile, ktorá ho stvorila“ (Kierkegaard 1980, xii). Zároveň Kierkegaard úzkosť nazýva „sympatickou antipatiou a antipatickou sympatiou“ (Kierkegaard 1980, 42).

¹⁰ Môžeme tu uviesť známy Sartrov príklad s útesom. Ak stojíme na jeho kraji, bojíme sa, máme strach, že sa šmykneme, alebo nás sfúkne, ale máme úzkosť z toho, že sa sami z neho vrhneme, keďže je to jedna z možností dokazovania si vlastnej slobody (2006, 68). V strachu sme pasívni, vnímame sa ako objekt, podliehajúci zákonom kauzality, zvonka smerom k nám, respektíve sme prestúpení druhým, zatiaľ čo pri úzkosti dominuje sebauvedomovanie cez aktívnu imagináciu možností slobody, ktorá je pre nás kľúčová. Úzkosť funguje na fenoméne príťažlivosti k negatívnej, cudzej sile, ktorej sa cítime byť odovzdaní.

a s ňou súvisiacej vlastnej konečnosti. Práve dostatočné definovanie ničoty Micaliho motivuje k vyššie zmienenému názoru, že nielen pri Heideggerovi, ale aj pri uvažovaní o úzkosti ako takej, je v prvom rade potrebné mať pevný základ v stanovení významu ničoty.

[Tá] sa nejaví ako objekt, ani ako bytie. V úzkosti nachádzame ničotu v jednote s bytím. (...) Úzkosť býva negatívne chápaná ako nemožnosť prístupu k svetu. A predsa jej funkcia je tou najpozitívnejšou v metafyzickom zmysle: prináša pred nás sám pobyt... Úzkosť je nemožnosťou ľahostajnosti, k sebe, k druhému, k svetu, k budúcnosti (Micali 2022, 87 – 89).

Hoci sa Micali snaží Heideggerovu teóriu nezjednodušovať a uvedomuje si dosah jeho konceptu úzkosti na filozofiu 20. storočia, má pochybnosti o jeho fenomenologickej presnosti. Týka sa to najmä idey, kde sa, čeliac úzkosti a teda nemožnosti uchopiť svet, sťahujeme dovnútra a precítíme „fascinovaný pokoj“ (Heidegger 1993, 53). Minulosť by teda podľa Micaliho stratila svoj dosah a budúcnosť by nebola motivujúca. Nižšiu fenomenologickú relevanciu má takýto koncept aj preto, lebo žitá skúsenosť úzkosti je ťažko predstaviteľná ako pokojná. Stručne sa však vráťme aj k Sartrovi a Kierkegaardovi, respektíve k bodom, v ktorých im Micali oponuje:

...je zásadne dôležité rigorózne definovať vzťah medzi súčasným ja a [jeho] budúcim stavom. Avšak interpretovať úzkostný závrat ako hrozivú expozíciu súčasného ja tým budúcim je nepochopenie [tohto] fenoménu. Úzkosť je založená na fenoméne priťahovania k negatívnej, cudzej sile, ktorej sme [už jednako] odovzdaní (Micali 2022, 63).

Invazívne a hrozivé obrazy z budúcnosti sú podľa Micaliho príliš nestabilné a nekonkrétne na to, aby vytvorili „konkurencieschopnú“ podobu ja, ktorá by nás pripravila o autonómiu. Prinajhoršom môže ísť o abstraktný pocit ohrozenia, mobilizujúci nás k zmene aktuálneho stavu. Kritika Kierkegarda sa týka predovšetkým jeho optimizmu v tom, že by nás úzkosť viedla od zúfalstva k osvietenému nadhľadu a viere, aj keď takýto scenár pripúšťa ako jednu z možností.

Musíme mať na pamäti, že pri konfrontácii s úzkosťou môžeme aj zlyhať. Nemôžeme si byť istí, že nám úzkosť pomôže nájsť zdravý vzťah k nám samým cez vieru. Inak povedané, úzkosť nám môže narušiť subjektívnu homeostázu natoľko invazívnym spôsobom, že vytvorí podmienky, v ktorých sa [naopak] stratíme (Micali 2022, 75).

Štvrtá kapitola nazvaná *Úzkosť, túžba a imaginácia* je venovaná predovšetkým opozičnému dialógu medzi Freudovým chápaním úzkosti a Husserlovou analýzou fenoménov náležiacich do skúsenostnej kategórie imaginácie.¹¹ Najzjavnejším dopadom naviazania sa na katastrofickú budúcnosť je, že nám zaberá prítomnosť. Ambiguita úzkosti sa však vyskytuje v rôznych formách. Freudove skúmania neustále oscilujú medzi dvoma perspektívami: úzkosť je chápaná ako opakovanie traumatickej skúsenosti, alebo ako problém založený na blokáde libida, a s ňou súvisiacou dominanciou nad inak „triezvou“, reflexie schopnou subjektivitou (Micali 2022, 132). Fantazijný obraz sa neukazuje v objektívnej súvislosti prítomnej skutočnosti, takej, ktorá je konštituovaná v zmyslovom vnímaní. Fantazijné pole je od neho oddelené a nie je nutne závislé ani od pamäti. Zjednodušene povedané, ide o simuláciu možnej percepcie. Pri úzkosti je hrozba inherentne prepletená so schopnosťou fantázie. Napriek prebiehajúcemu procesu naliehavého sprítomňovania sa nám táto hrozba dáva v nekonkrétnej, zahalenej podobe. Sám Husserl tvrdí, že veľká väčšina fantazijných obrazov je nejasná a javia sa ako transparentné prázdne fantómy s nejasnými kontúrami a bledou farebnosťou (Husserl 1980, 59). Ak však do situácie pribudne spomínaná naliehavosť a persuzívnosť, dostávame sa do kváziintencionálneho modu danosti, ktorému sa Micali venoval v predchádzajúcej práci *Phenomenology of Unclear Phantasy* (2020) a ktorý bude rozvinutý v nasledujúcej kapitole. Laplanche tvrdí, že úzkosť nie je abstraktná, svoj objekt má a potrebuje ho na to, aby sa mala od čoho odkláňať. Ide o očakávanie nebezpečenstva a prípravu naň, aj keď nie je známe. Je teda prítomná intencionalita tohto očakávania (Laplanche 1980, cit. podľa Micali 2022, 136). V prípade úzkosti poháňanej touto *nejasnou fantáziou* je však skreslená aj sama intencionalita. Môžeme povedať, že svoj vektor (prejavujúci sa očakávaním) má. Tento zároveň podlieha neustálym náhlym zmenám, narúšajúcim očakávanie, akoby sa intencionalita sama sabotovala a znemožňovala zachovať si

¹¹ Micali spočiatku dodržiava rozdelenie pojmov na *imagináciu* (*Einbildungskraft*), označujúcu širšiu kategóriu schopnosti vytvárať mentálne reprezentácie na základe v minulosti zažitej percepčnej skúsenosti (a teda ukotvené v realite), a *fantáziu* (*Phantasie*), ktorá zahŕňa a akcentuje kreatívne možnosti v podobe mentálneho modelovania nových ideí (nie nutne obrazových). Neskôr však (aj vzhľadom na komplikovanosť prekladu významových nuáns) tieto dva pojmy zamieňa. Zrejme najbližšie k Micaliho ponímaniu *fantázie*, od ktorého ďalej odvodzuje svoju interpretáciu úzkosti, by bola Husserlova definícia: „*Fantasia* (v zmysle izolovaného aktu) označuje jednoducho predstavu niečoho individuálneho..., ale v neprítomnosti vedomého pocitu existencie (*belief*), ktorý by ho položil ako predmet percepcie alebo spomienky. Máme ho pred očami, ale bez toho, aby sme rozhodli či tomu veríme, alebo aj neveríme“ (Husserl 1979, cit. podľa Sivák 2021, 3).

stabilné zameranie na svoj objekt. V úzkosti sa zároveň neprodukujú imaginárne objekty náhodne, akoby visiace v priestore. Majú svoju špecifickú temporalitu, prichádzajú vždy v sekvenciách a s vlastnou dramtizáciou, do ktorej je subjekt vždy zahrnutý. Nejasné fantázie sú teda „niečím“, prichádzajúce „odniekiaľ“ a „nejako“ inscenované. Micali sa tiež okrajovo venuje fenoménu túžby a viny, uvádzajúc príklady z oblasti psychopatológie. Ilustruje, ako vzniká iteratívna súhra obsesívnych túžob a viny, a ako sa v tenzii medzi nimi kultivujú úzkostné neurózy, tvoriace jeden z výrazných príkladov kváziintencionálneho modu danosti.

V knihe spočiatku nachádzame poukazovanie na rôznorodosť konceptualizácie fenoménu úzkosti. Neskôr je to predovšetkým hľadanie ich možných prelínaní a v piatej kapitole už ide o konvergenciu do integratívnej fenomenologickej charakteristiky úzkosti, formulovanej v podobe jej piatich dominantných črt pomenovaných ako: 1. kváziintencionálna imaginatívna anticipácia, 2. negatívna inšpirácia, 3. premena telesnej manifestácie, 4. stretnutie s cudzou silou, 5. negatívna teleológia. Prvá je odvodená z tézy, že úzkosť sa vymyká jednoznačnému výroku, že by svoj objekt mala alebo nemala. Dáva sa nám ako iritujúce medzištádium orientovanosti na niečo, čo je nekonkrétne, nepoznatelné. Jediné, čo je pociťované ako určité je sám príchod tejto destabilizujúcej sily. V úzkosti sa prepája percepcia, imaginácia a anticipácia, tvoriac tak špecifickú imaginatívnu anticipáciu, v ktorej sa všetko javí ako zmätené, neurčité a čimkoľvek negatívnym výrazne ohrozujúce.

...v úzkosti nie sme slepí. Presnejšie povedané, vidíme cez ňu a v nej svoj príznak. Je teda potrebné vyhnúť sa pokusom o chápanie tohto fenoménu cez rigidnú dichotómiu, kde referujeme k objektu ako prítomnému, alebo neprítomnému. Takáto dichotómia sa míňa s faktom, že... sa úzkosť rozvíja v špecifickej forme kváziintencionality, vynárajúcej sa z komplexného vzťahu medzi (jasnou a nejasnou) fantáziou a anticipáciou budúcnosti (Micali 2022, 159).

Druhou črtou, súvisiacou s radikálnou neuchopiteľnosťou, je negatívna inšpirácia, ktorou Micali nazval selektívnosť úzkosti – bez úvahy zvolí vždy najhorší scenár. V úzkosti sa nedobrovoľne vzťahujeme k niečomu, čo nás presahuje, čo náš pohľad nevie obsiahnuť a naša myseľ pochopiť. Zároveň zdrojom úzkosti nie je čistá ničota. Je živá fragmentami obrazov, myšlienok a protichodných impulzov. „Úzkosť vynecháva postupnosť krokov: nepozná pokojný prieskum situácie ani zhodnotenie možností na základe ich pravdepodobnosti“ (Micali 2022, 168). Ide teda o predreflexívne prijímanie prichádzajúcej hrozby. „Pacient si nespomína na nič z toho, čo potlačil a zabudol, ale koná.

Nereprodukuje to ako spomienku, ale ako konanie: opakuje to, samozrejme bez toho, aby vedel, že to opakuje“ (Freud 1958, 150). Úzkosť však nemôže byť redukovaná ani na čistú negatívnu inšpiráciu. Má odhaľujúci aj deformujúci charakter. Treťou črtou je spôsob, akým sa úzkosť prejavuje telesne. Plytké dýchanie, vysoký pulz, studený pot, tlak na hrudi či celková paralýza spúšťajú ďalší stres. Úzkosť je teda v tomto ohľade autopoietická. Vyvstáva z tenzie medzi túžbou uniknúť a nemožnosťou premeniť tento impulz na konanie, je teda prekazeným impulzom k úniku – stávame sa úzkostnými, vnímajúc svoje bezbranné a nekooperujúce telo. Štvrtou črtou úzkosti je stretnutie s cudzou silou. Micali v tomto bode nesúhlasí, že by úzkosť mohla byť iba heideggerovským naladením (*Stimmung*), keďže mu evokuje pasivitu, zatiaľ čo s ambiguitnou úzkosťou (ako kváziipseitou) sme v interakčnom vzťahu. Metodicky siaha po Waldenfelsovej rezponzívnej fenomenológii,¹² a tvrdí, že úzkosť generuje svoju vlastnú históriu v retroaktívnom zmysle. Zároveň nastoľuje otázku zodpovednosti: Ak by bola úzkosť formou *pátošu*, prichádzajúcim zvonka, mohli by sme hovoriť o zodpovednosti za úzkosť? (Micali 2022, 182). Na túto otázku Micali neodpovedá, poukazuje však na dva faktory: prvým je, že úzkosť vie vykazovať zvodnosť a hypnotickosť, druhým je vykreslenie úzkosti ako cudzej sily, ktorá prichádza s nárokom na odpoveď (a ktorú nevieme poskytnúť). Piata črta – negatívna teleológia – poukazuje na rezignáciu, ku ktorej, paradoxne, vieme mať pri tenzných situáciách sklon. Kontrastujúc s pozitívnym potenciálom úzkosti, ktorého príbuzné verzie nachádzame u Kierkegaarda, Heideggera aj Sartra, negatívna teleológia tu reprezentuje odvrátenú stranu. Inými slovami: úzkosť ako pripravenosť¹³ na prichádzajúcu hrozbu, s cieľom ochrániť nás pred ďalším opakovaním traumy, nemá ďaleko od zvrhnutia sa na opačnú stranu, s cieľom nastolenia vnútornej disharmónie, paralýzy a neschopnosti – stavu s opačným významom ako husserlovské *Ich kann*. Namiesto konštruktívneho riešenia volíme sebadeštruktívne.

Micaliho kniha je dobrým príkladom konštruktívneho interdisciplinárneho prístupu, ako aj potreby revitalizácie pojmov, ktoré sa môžu spájať s prekonanými teóriami, zatiaľ čo by si pozornosť zaslúžili, lebo sú stále (prípadne čoraz viac) relevantné. Micali spočiatku ukladá jednotlivé prístupy k úzkosti vedľa seba neutrálne a snaží sa pútavo vystihnúť ich esencie pomocou pestrej

¹² Konkrétne ide o *Bruchlinien der Erfahrung* (Waldenfels 2002). Responzívna fenomenológia je však rozpracovaná aj v českom preklade knihy *Der Stachel des Fremden – Znepokojivá zkušenosť cizího* (Waldenfels 1998).

¹³ Freudov termín *Angstvorbereitung* v *Jenseits des Lustprinzips* (Freud 2009).

škály príkladov. Neskôr je však zjavné, že zaujíma konkrétne stanovisko: spochybňuje v dejinách filozofie dominantný existencialistický pohľad na úzkosť a fenomenologicky (teda pohľadom z prvej osoby) akcentuje psychologické a predovšetkým psychopatologické stanovisko. Pripúšťa výrazný formujúci vplyv úzkosti na človeka, aj fakt, že vo svojej podstate nejde o ochorenie, ale že jej princípy sú súčasťou ľudskej prirodzenosti. Oponuje však romantizovanej predstave o konštruktívnom efekte úzkosti a rôznymi spôsobmi ukazuje, prečo je jej efekt vo veľkej väčšine prípadov skôr deštruktívny, najmä pri klinických prípadoch, keď je úzkosť trvalým stavom, a nie ojedinelým, potenciálne motivujúcim zážitkom. Otázkou tu môže byť opodstatnenosť centrálnej zastrešujúcej charakteristiky úzkosti. Mnohé psychické aj telesné procesy sa vedia obrátiť proti svojej pôvodnej funkcii v prípade narušenia optimálnej rovnováhy. Úzkosť je nepochybne komplexný a zahalený fenomén, ak by sme však príliš tematizovali jej ambiguitu, môže sa táto vo výskume stať nadmerne frekventovaným zdôvodnením. Micali volí svoju fenomenologickú polyfóniu (teda podľa potreby rozširovanú a uvoľňovanú fenomenológiu, prijímajúcu napríklad vstupy z psychológie, psychiatrie či neurobiológie) ako reflexiu na mnohotvárnosť skúmaného fenoménu ako takého. Nakoľko je takáto symetrizácia nutná, nie je z knihy jednoznačne evidentné a niekedy sa javí ako metodologický ústupok. Interdisciplinarita predstavuje náročnú a krehkú ideu a hoci Micaliho cieľ v podobe rigoróznejšej a aktualizovanej definície úzkosti v súdržnej forme v knihe nenájdeme, môžeme ju považovať za hodnotnú analýzu problematiky. Táto analýza však nie je celkom neutrálna, napriek ohlasovanému syntetizujúcemu, horizontálnemu prístupu, v ktorom by rôzne perspektívy vyvážené koexistovali. Takýto prístup by si však aj tak odporoval s akoukoľvek zavedenou metodológiou konkrétnej disciplíny. Hoci Micali zjavne dbal na vzájomnú previazanosť sond do jednotlivých disciplín, ich častá zámena, vrátane prináležiacich špecifických slovníkov, môžu miestami pôsobiť príliš improvizovane. Celkovo však ide o produktívne komparatívne revitalizovanie pojmu úzkosti fenomenologickou optikou, bez tendencií k psychologizmu,¹⁴ napriek zdôrazňovaniu psychologických a psychopatologických črt úzkosti. Alternatívny koncept kváziintencionality sa Micali snaží dostatočne obsérne popisovať a zdôvodňovať. Okrem prínosu v podobe aktualizácie fenoménu úzkosti vo filozofii je jeho kniha ukážkou flexibilného

¹⁴ K Husserlovej kritike psychologizmu pozri napríklad Maco (2003) a Vydrová (2010).

interdisciplinárneho výskumu, ktorý je jednoznačne podnetný svojou relevantnou témou, viacvektorovým prístupom či otázkami zodpovedanými, ako aj nezodpovedanými.

Literatúra

- BLUMENBERG, H. (1985): *Work on Myth*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- DERRIDA, J. (2003): *Autoimmunity: Real and Symbolic Suicides*. Chicago: Chicago University Press.
- FREUD, S. (2009): *Jenseits des Lustprinzips*. Chapel Hill: Project Gutenberg. Dostupné online: <https://www.gutenberg.org/ebooks/28220>
- GOLDSTEIN, K. (1995): *The Organism: A Holistic Approach to Biology Derived from Pathological data in Man*. New York: Zone Books.
- HEIDEGGER, M. (1993): *Co je metafyzika?* Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2002): *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh.
- HERMAN, J. L. (2015): *Trauma and Recovery. The Aftermath of Violence: From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- HUSSERL, E. (1979): *Aufsätze und Rezensionen*. Dordrecht: Kluwer.
- KIERKEGAARD, S. (1980): *The Concept of Anxiety*. Trans. by R. Thomte. (*Kierkegaard's Writings*, vol. 8). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- MACO, R. (2003): *Husserl a (anti)psychologizmus*. In: *Filozofia: minulé podoby – súčasné perspektívy*. Bratislava: Maxima press, 180 – 202.
- MICALI, S. (2015): *Angst als Fremde Macht*. In: Ubiali, M. – Wehrle, M. (eds.): *Feeling and Value, Willing and Action: Essays in the Context of a Phenomenological Psychology*. Cham: Springer (*Phenomenologica*, vol. 216), 229 – 243. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-10326-6_13
- MICALI, S. (2018): *The Anticipation of the Present: Phenomenology of déjà vu*. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 49 (2), 156 – 170.
DOI: <https://doi.org/10.1080/00071773.2017.1403748>
- MICALI, S. (2020): *Phenomenology of Unclear Phantasy*. *Husserl Studies*, 36, 227 – 240. Cham: Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10743-020-09271-w>
- MICALI, S. (2022): *Phenomenology of Anxiety*. Cham: Springer.
- SARTRE, J.-P. (2006): *Bytí a nicota*. Praha: Oikoymenh.
- SIVÁK, J. (2021): *K Husserlovmu intuicionizmu: imaginácia, signifikácia a „transcendentálna fantasia“*. *Philosophica Critica*, 7 (1), 2 – 33.
- THEUNISSEN, M. (1993): *Der Begriff Verzweiflung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- TILLICH, P. (2000): *The Courage to Be*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- VYDROVÁ, J. (2010): *Cesty fenomenológie. Fenomenologická metóda u neskorého Husserla*. Pusté Úľany: Schola Philosophica.

WALDENFELS, B. (1998): *Znepokojivá zkušenost cizího*. Praha: Oikoymenh.

WALDENFELS, B. (2002): *Bruchlinien der Erfahrung*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp.

Tento text vznikol na Filozofickom ústave SAV, v.v.i. ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0130/23 „Princíp ľudskosti v kontexte konfliktov súčasnosti. Existenciálne a fenomenologické výzvy“.

Michal Kalnický
Filozofický ústav SAV, v.v.i.
Oddelenie sociálnej filozofie a filozofickej antropológie
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: michal.kalnicky@savba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2757-7306>